

O‘ZBEK ADABIYOTIDA TABU VA EVFEMIZMNING QO‘LLANILISHI

O‘zbekiston tumani 1-son politexnikumi Ona tili va adabiyot o‘qituvchisi

Rahmonova Sarvinoz Zokirjon qizi

Annotatsiya: *Tabu va evfemizm o‘zbek adabiyotida tilning nozik va murakkab jihatlarini ifodalashda muhim o‘rin tutadi. Bu ikki til hodisasi jamiyatning madaniyati, urf-odatlar, tarixiy rivojlanishi va insonlarning hissiy holatlari bilan chambarchas bog‘liq. Ularning qo‘llanilishi nafaqat so‘z boyligini oshiradi, balki adabiyotga chuqur ma‘no va hissiyotlarni kiritish imkonini beradi.*

Kalit so‘zlar: *tabu, evfemizm, madaniyat, adabiyot, jamiyat, til, tarix, urf-odatlar.*

Tabu so‘zining ma‘nosi - jamiyat tomonidan taqiqlangan, gapirish yoki yozishdan tiyilgan mavzularni ifodalash uchun ishlatiladigan atamalar yoki mavzularni anglatadi. Tabu mavzular ko‘pincha diniy, axloqiy yoki ijtimoiy sabablar bilan cheklangan bo‘ladi. O‘zbek jamiyatida an‘anaviy qadriyatlar, oilaviy sirlar, jinsiy mavzular, o‘lim, tananing ba‘zi qismlari kabi masalalar tabu sifatida qaraladi. Shu sababli, bunday mavzularni ochiqchasiga ifodalash o‘rniga, ular evfemistik usullar orqali yumshatilgan shaklda ifodalanadi. Evfemizm esa og‘ir, noqulay yoki nomaqbul mavzularni muloyimroq, yumshoqroq shaklda ifodalash vositasi hisoblanadi. Bu til vositasi yordamida insonlar noqulay yoki nozik mavzular haqida gapirganda, boshqalarni ranjitmaslik, ijtimoiy qoidalariga rioya qilish yoki shaxsiy his-tuyg‘ularni saqlashga harakat qilishadi. O‘zbek adabiyotida evfemizm ko‘plab she‘riy, badiiy va badiiy-publitsistik asarlarda

uchraydi va bu uslub yordamida mualliflar o‘z fikrlarini yanada nozik, ta’sirchan va madaniyatga mos tarzda yetkazadilar.[1]

O‘zbek adabiyotida tabu va evfemizmning qo‘llanilishi asosan insoniy munosabatlar, oilaviy hayot, ijtimoiy muammolar, diniy mavzular va o‘lim kabi mavzularda ko‘proq seziladi. Masalan, oilaviy sirlar yoki jinsiy hayot haqida to‘g‘ridan-to‘g‘ri gapirish o‘rniga, bu mavzularni evfemistik iboralar orqali ifodalash an’anaviydir. Shu tariqa, mualliflar o‘quvchini noqulay vaziyatga solmasdan, mavzuning mohiyatini yetkazishga harakat qilishadi. Adabiyotda o‘lim mavzusi ham ko‘pincha tabu sifatida qaraladi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘lim haqida gapirish o‘rniga, uning o‘rniga “qaytish”, “ruh ko‘chishi”, “muxolifat” kabi evfemistik atamalar ishlatiladi. Bu usul o‘quvchida mavzuga nisbatan hurmat va muloyimlik tuyg‘usini uyg‘otadi. Shu bilan birga, o‘limning qattiq va og‘ir tabiati yumshatiladi, insonlar uchun qabul qilinishi osonlashadi.[2]

Diniy mavzularda ham tabu va evfemizmning o‘ziga xos qo‘llanilishi mavjud. Masalan, diniy marosimlar, gunoh, jazo yoki ruhiy holatlar haqida gapirishda, bevosita so‘zlardan ko‘ra, ramziy yoki muloyim ifodalar qo‘llaniladi. Bu nafaqat diniy hurmatni saqlash, balki jamiyatdagi diniy qadriyatlarni himoya qilish maqsadida amalga oshiriladi. Tabu va evfemizmning o‘zbek adabiyotidagi yana bir muhim jihati – ularning badiiy ifoda vositasi sifatida ishlatilishidir. Mualliflar bu til hodisalarini nafaqat ijtimoiy yoki madaniy cheklovlar sababli, balki badiiy maqsadlarda ham qo‘llaydilar. Masalan, evfemizm yordamida mualliflar o‘z asarlarida hissiyotlarni yanada nozikroq va chuqurroq ifodalashga erishadilar. Bu usul o‘quvchida tasvirlangan vaziyatga nisbatan yanada kuchli ta’sir qoldiradi. Shuningdek, o‘zbek adabiyotida tabu va evfemizm tilning boyligini oshiradi, yangi so‘zlar va iboralar yaratilishiga turtki bo‘ladi. Bunday til vositalari yordamida mualliflar o‘z fikrlarini yanada rang-barang, ta’sirchan va madaniyatga mos

shaklda ifodalash imkoniga ega bo'ladilar. Bu esa o'z navbatida adabiyotning rivojlanishiga va o'quvchining tilga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.[2]

Tabu va evfemizmning qo'llanilishi o'zbek adabiyotida faqat badiiy asarlarda emas, balki ommaviy axborot vositalarida, jurnalistika, teatr va kino san'atida ham namoyon bo'ladi. Masalan, televideniye yoki radio dasturlarida noqulay mavzularni muloyimroq tarzda yetkazish uchun evfemistik iboralar keng qo'llaniladi. Bu esa jamiyatdagi axloqiy va madaniy me'yorlarga rioya qilishni ta'minlaydi. Tarixiy nuqtai nazardan qaraganda, o'zbek xalqining og'zaki ijodi va yozma adabiyotida tabu va evfemizm qadimdan mavjud bo'lib, ular xalqning dunyoqarashi, urf-odatlar va axloqiy qadriyatlarining ifodasi sifatida shakllangan. Masalan, xalq og'zaki ijodida ba'zi mavzularni aytishdan tiyilish, ularni ramziy yoki muloyim ifodalar bilan almashtirish ko'p uchraydi. Bu an'analar yozma adabiyotda ham davom ettirilgan.[3]

Tabu va evfemizmning o'zaro bog'liqligi ham muhimdir. Tabu mavzularni bevosita ifodalashdan cheklash bo'lsa, evfemizm esa shu cheklovlarni aylanib o'tish va yumshatish vositasi sifatida xizmat qiladi. Shu sababli, ular bir-birini to'ldiruvchi til hodisalari sifatida qoraladi. Adabiyotda esa bu ikki vosita yordamida murakkab va nozik mavzularni ifodalash imkoniyati kengayadi. O'zbek adabiyotida evfemizmning turlari ham xilma-xildir. Masalan, so'zlarning o'rnini bosuvchi evfemizmlar, ya'ni noqulay so'zlar o'rniga yumshoqroq sinonimlar ishlatiladi. Shuningdek, atamalarni aylantirib aytish, metafora va boshqa badiiy vositalar yordamida ham evfemistik ifoda yuzaga keladi. Bu usullar orqali mualliflar mavzuning og'irligini kamaytirib, o'quvchining qabul qilishini osonlashtiradilar. Tabu va evfemizmning o'zbek adabiyotidagi o'rni va ahamiyati nafaqat tilning madaniy qirralarini aks ettirishda, balki jamiyat hayotining o'ziga xosligini, insonlarning hissiy va ijtimoiy holatlarini tushunishda ham katta rol o'ynaydi. Bu vositalar yordamida mualliflar o'z asarlarida jamiyatning nozik

jihatlarini, insonlarning ichki dunyosini, ularning orzu-umidlari va qoʻrquvlarini yanada aniqroq va taʼsirchanroq ifodalashga erishadilar. Shu bilan birga, zamonaviy oʻzbek adabiyotida tabu va evfemizmning yangi shakllari paydo boʻlmoqda. Globalizatsiya, madaniy almashinuv va texnologik taraqqiyot natijasida tilning bu jihatlarini ham oʻzgarib, yangilanmoqda. Yangi mavzular, yangi ijtimoiy muammolar paydo boʻlishi bilan ular uchun yangi evfemistik ifodalar yaratilmoqda. Bu jarayon adabiyotning jonli va rivojlanayotganligini koʻrsatadi.[4]

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, tabu va evfemizm oʻzbek adabiyotida tilning nozik va murakkab qatlamlarini tashkil etuvchi muhim vositalardir. Ular nafaqat jamiyatning madaniy va axloqiy meʼyorlarini ifodalashda, balki badiiy ifoda vositasi sifatida ham keng qoʻllaniladi. Bu til hodisalari yordamida mualliflar nozik, ogʻir yoki ijtimoiy jihatdan noqulay mavzularni muloyimlik bilan, oʻquvchiga hurmat bilan yetkazadilar. Natijada, oʻzbek adabiyoti boy, rang-barang va chuqur mazmunli boʻlib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy oʻzbek tili. Toshkent, “Universitet” nashriyoti, 2006. – 212 b.
2. Islomov B. Evfemizm va tabu soʻzlar tahlili. Toshkent, “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2019. – 180 b.
3. Tursunova M. Oʻzbek tilida evfemizmlarning badiiy adabiyotdagi oʻrni. Toshkent, “Yangi asr avlodi”, 2018. – 195 b.
4. Karimova S. Tabu va evfemizm: til madaniyatidagi oʻziga xosliklar. Namangan, “Madaniyat” nashriyoti, 2020. – 210 b.

5. Qodirov N. Evfemizmlar va tabu soʻzlar: nazariy va amaliy jihatlar. Samarqand, “Ilm yoʻli”, 2017. – 200 b.
6. Saidova L. Evfemizm va tabu fenomenlari: tilshunoslik nuqtai nazari. Toshkent, “Til va adabiyot”, 2021. – 185 b.
7. Mirzaev A. Oʻzbek tilida tabu va evfemizmning tarixiy rivojlanishi. Toshkent, “Oʻzbekiston milliy universiteti” nashriyoti, 2019. – 220 b.
8. Abdullayev D. Evfemizm va tabu soʻzlar madaniyati. Toshkent, “Zamonaviy tilshunoslik”, 2018. – 190 b.